

RÁNKI GYÖRGY

A Magyar Általános Hitelbank a 20-as években

Magyarországon – mint általában azokban az országokban, ahol a kapitalizmus kialakulása Nyugat-Európához képest lényeges időkülönbséggel történt – a társadalmi, politikai és intézményes modernizálás –, mely jórészt az 1848-as forradalomban, majd ezt követően az 1867-es kiegyezés után realizálódott – viszonylag fejletlen gazdaságot talált. A kiegyezést követően ugrásszerűen indult meg a gazdasági élet fellendülése, nem utolsósorban azért, mert a megerősödött bécsi banktőke, és a konszolidált Magyarországon figyelemre méltó tevékenységbe kezdett. A korábban csak néhány tucat takarékpénztárral és egy Földhitel Intézettel rendelkező országban – az 1873-ig terjedő spekulációs válság eredményeként is – részvénytársasági bankok százai alakultak, ezek közül néhány nagy tőkeerejű nagybank is, a külföldi tőke közreműködésével. Ezek egyike volt az 1868-ban megalakult Magyar Általános Hitelbank, melyet – bizonyos hazai kereskedelmi körök támogatásával – mindenekelőtt a bécsi Rothschildok és a Creditanstalt hozott létre. Az 1855-ben alapított Creditanstaltot úgy tekinthetjük, mint a Rothschild-ház nagy alkalmazkodását az idők követelményéhez, a Pereire testvérek által kezdeményezett credit mobilière típusú bankházak megalakításához; így a Hitelbank természetesen hasonló formában és célkitűzésekkel indult. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy kezdettől fogva nem csupán a rendkívül szűkös magyar tőkefelhalmozás koncentrálója, az országba folyó külföldi tőke elsősorú közvetítője, de bizonyos értelemben a még gyenge vállalkozói osztály támogatója, a nagy vállalkozások segítője, előmozdítója, olykor ösztönzője is.

Míg a többi korai nagybank jórészt efemer jelenségnek bizonyult, a Hitelbank túlélte az 1873-as válságot. Ebben nyilvánvalóan lényeges szerepe volt annak, hogy mögötte állt a Creditanstalt és a Rothschild-ház a maga különleges tőkeerejével. 1871-ben jött létre a hivatalos megállapodás a Creditanstalt és a Hitelbank között, mely azzal együtt, hogy megszüntették a Creditanstalt budapesti fiókját, leszögezte, hogy a Hitelbank évente bizonyos összeget fizet (244 500 korona) a Creditanstaltnak a budapesti üzletek átengedéséért, ezzel szemben visszleszámitolási hitelt biztosít a Hitelbanknak, és bármikor bizonyos összegű készpénzt bocsát rendelkezésére.¹ Ennek fejében viszont vállalják, hogy meghatározott arányban közösen vesznek részt a magyarországi üzletekben.

A bank eleinte – a szokványos banküzleteken túlmenően – főleg államkölcsonüzletekben – melyekre vonatkozóan 1873 után a Rothschildok nyomására szinte monopóliumot kapott –, valamint vasúti befektetésekben ténykedett. Ipari üzemekkel sokkal inkább az alapítási nyereségért, semmint tartós, szerves kapcsolat céljából tartott fenn

¹ Országos Levéltár (a továbbiakban OL) Hitelbank Titkárság Z51/56. csomó.

összeköttetést. Az 1880-as évek elején viszont kezdte tevékenységét kiterjeszteni. Részben áruüzletek lebonyolításával (szén, cukor, só, dohány), még inkább pedig bizonyos iparvállalatok alapításával egyre jobban alkalmazkodott a német mintájú vegyes bankokhoz. Ebben a tekintetben nemcsak időben volt az első a magyarországi bankok között, de mennyiségét illetően is a legszélesebb volt az iparvállalatok közötti befolyása. A 80-as évek folyamán 8 nagy iparvállalat alapításában vagy részvénytársaságokká való átalakítás útján történő lényeges kibővítésben vett részt, többé-kevésbé a külföldi, főleg az osztrák tőkével együtt. Néhány iparágban a vezető kulcsvállalatok megszervezésével (így például a gépipar, cukoripar) közvetlenül is fontos befolyásra tehetett szert. Erősítette a Hitelbank pozícióját, hogy a 90-es években szorosabb kapcsolatot épített ki néhány német nagybankkal is, mindenekelőtt a Disconto Gesellschafttal, a Bleichröder- és a Mendelssohn-bankházakkal. A 90-es évektől kísérhetjük nyomon a bank affiliációs hálózatának építését is, közvetett és közvetlen érdekeltség révén. Míg 1900-ban három bank és takarékpénztár tartozott a bankhoz, 1912-ben 15 hitelintézet közvetlen, 13 pedig másodfokú függésben állt a Hitelbankkal. A Hitelbank alaptőkéje 1900-ban 48 millió, 1913-ban 80 millió korona; összfordalma és tőkeállománya félmilliárd koronára rúgott, az általa ellenőrzött bankoké pedig – sajátjával együtt – összesen 1,4 milliárdra. A Hitelbank csoportja a magyar pénzügyintézetek tőkeállományának közel 20%-át ellenőrizte.

A századforduló utáni fejlődésnél két lényeges momentumot kell figyelembe venni. Egyrészt a bankok – különösen a Hitelbank – kiemelkedő szerepét különböző kartellszervezetek, eladási szervezetek létrehozásában, másrészt, hogy a nagybankok Magyarországon egyre nagyobb szerephez jutnak, a rohamosan bővülő ipari fejlődésben különböző utakon hatalmas ipari konszerneket alakítanak ki, részben abban a formában, hogy néhány vezető nagy iparvállalattal vagy ipari konszernnel szoros üzleti kapcsolatokat tartanak fenn, részben úgy, hogy közvetlenül maguk alapítanak, vagy a vállalatok ellenőrző irányítását és befolyásolását biztosítják. 1913-ban a Hitelbank csoportjához 63 iparvállalat tartozott, melynek alaptőkéje 233 millió koronára rúgott, ami az egész magyarországi ipari részvénytársaságok tőkeerejének 16%-a volt. Különösen erős volt a bank befolyása a bányászatban, a cukoriparban, a gép- és villamossági iparban és az olajfeldolgozásban. A Hitelbank változatlanul a Rothschildokkal és a Creditanstalttal dolgozott együtt. Az ún. Rothschild-csoport – mely a Rothschildok mellett még két vezető bécsi intézettel, a két német intézettel (a Disconto Gesellschaft és a Bleichröder bankház) dolgozott – közreműködött valamennyi lényeges magyar államkölcsön kibocsátásában. E tekintetben nagyon érdekesekek az arányok. A Rothschildok és a Creditanstalt részesedése mindig nagyobb, mint a Hitelbanké. A Hitelbank részesedése nagyjából a Boden-Creditanstalt részesedésével arányos; túlhaladja viszont az egyes német bankok részesedését. A bank befolyásában, tőkeerejében mindenképpen – jöllehet, komoly magyarországi tőkefelhalmozásra, nem utolsósorban takarékbetétekre is támaszkodhatott – nagy súllyal esett latba a Creditanstalt és a Rothschild-csoport támogatása. De a bécsi és budapesti bankházak közötti erőviszony megváltozását az az 1906. január 1-i megállapodás mutatta, mely a Hitelbank javára módosította a Creditanstalttal folytatott együttműködés feltételeit. Az 1906-os megállapodás ugyanis lényegesen emelte a Hitelbanknak a Creditanstalton keresztül rendelkezésére álló különböző kereteket, módosította az együttműködés arányait, kisebb átalányt fizettek Bécsnek, megállapodva,

hogy a Creditanstalt minden üzletéből a Hitelbanknak 20%-ot, a Hitelbank pedig minden ipari üzletéből 35%-ot kell, hogy a Creditanstaltnak felajánljon.²

Egészében tehát a Hitelbank a magyarországi gazdasági élet központi intézményévé vált. Megközelítően hasonló nagyságú erővel csak még egy bank, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank rendelkezett. Ha a Hitelbank típusát és funkcióját kívánjuk megjelölni, feltétlenül közel járunk az igazsághoz, amennyiben azt jelezzük, hogy a Hitelbank teljesen német típusú vegyes bank volt, mely messze túlnőtt a nyugat-európai hagyományos bank-kereteken is, a gazdasági élet irányításában, mozgatásában centrális szerepet töltött be. Igen magas fokon valósította meg a banktőke és az ipari tőke összefonódását, melyet Hilferding a Finánc-tőke c. munkájában mint a 20. század új jelenségét kívánta teoretikus szintre emelni.³

A Hitelbank szerepével kapcsolatban még két momentumot szeretnék kiemelni. Egyrészt, az ország gazdasági fejlettségéhez képest vagy talán éppen annak következtében, a hitelintézeti szektor szerepe általában kimagasló volt a tőkék összegyűjtésében és elosztásában. Azok a mutatók, amelyeket Goldsmith a banktőke fejlődésére vonatkozóan kidolgozott^{3/a} – Magyarországon vizsgálva –, mind erre utalnak (így a banktőke és a pénzforgalom aránya stb.). A banktőkének kimagasló szerepe volt a tőkeképződésben, és viszonylag gyengébb volt bizonyos szinten az ún. önfinanszírozás útján történő fejlesztés. Másrészt, a Hitelbank szerepénél azt is figyelembe kell venni, hogy a prolongált folyószámla-hitel, mint a finanszírozás útja, igen általános és elterjedt volt, és általában ez az út vezetett a bankok irányította ipari konszernek kialakításához.

A háború utáni új helyzetben, midőn az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása és az ország területének a trianoni békeszerződés következtében történt egyharmadára csökkenése az egész magyar gazdasági életnek új kereteket szabott, és új feltételeket teremtett, természetesen a Hitelbank egész belső és nemzetközi pénzügyi pozíciója újbóli átgondolásra szorult. Bizonyos kérdések maguktól adódtak az eseményekből kifolyólag. A területváltozások bizonytalanná tették a bank vagyonának egy részét, mindenekelőtt azokat a fiókokat, leányvállalatokat és érdekeltségeket, melyek az országtól elcsatolt területen működtek. Az infláció rohamosan elérte értéktelenítette a bank jelentékeny betét- és folyószámla-állományát, és ezeknek megfelelő átmentése gyökeresen új üzleti politikát kívánt. Végül, de nem utolsósorban, a Béccsel való pénzügyi kapcsolat meglazulása, míg egyfelől tovább erősítette a bécsi Rothschild-csoporttal és a Creditanstalttal szemben kivívott önállóbb pozícióját, másfelől – Bécs pénzpiac szerepének elvesztése folytán is – megfosztotta a bankot legerősebb külföldi pénzügyi támogatójától.

Az új tőke hatalmi igénye egyébként 1920-ban igen hamar jelentkezett azokban a francia gazdasági törekvésekben, melyek – a téma részben ismert és nem ez az alkalom, hogy érdemben tárgyaljuk – az ország gazdasági pozícióinak ellenőrzését (vasúthálózat, vasipar, bankok) célozták. Nem kívánunk itt a nagyszabású francia terv részleteibe

²OL Hitelbank Titkárság Z51/56. csomó, az 1871. február 27-i és az 1906. január 1-i megállapodás szerint.

³A Hitelbank 1914 előtti magyarországi tevékenységére ld. *Sándor Vilmos*: Nagyipari fejlődés Magyarországon. Bp., 1954, és *Berend T. Iván–Ránki György*: Magyarország gyáripara 1900–1914. Bp., 1955, valamint *Bernard Michel*: Banques et Banquiers en Autriche au début du 20e siècle. Paris, 1976.

^{3/a}R. W. Goldsmith: Facteurs déterminants de la structure financière. Paris, 1966.

bocsátkozni. Eleinte a tárgyalások a magyarországi vasúthálózatra, vasiparra és egy budapesti szabadkikötő létesítésére vonatkoztak. Ennek fejében a tárgyaló Sain Sauveur gróf megígérte, hogy Budapest lesz a Schneider-csoport délkelet-európai tevékenységének központja. Az 1920. május 25-i magyar minisztertanács opciót adott a vasutakra, valamint kikötőépítésre a francia cégnek, és a tárgyaló magyar delegációba Ullmann Adolfot, a Hitelbank vezérigazgatóját is javasolta.⁴

Nincs pontosan tisztázva, hogy mikor került előtérbe a Hitelbank. Mindenesetre május 29-én vetik fel a franciák, hogy a magyar kormány opciója elégtelen, és mindenképp a Hitelbankban kérnek érdekeltséget. A Hitelbank részéről Kornfeld igazgató tárgyalta Párizsban a kérdéstről, miközben Pesten a francia megbízott, Fouchet bombázta a kormányt, hogy járuljon hozzá az ügyhöz.⁵ A Hitelbank vezetői – bár egyes források szerint már áprilisban tárgyaltak erről Párizsban – most haboztak, nem is annyira gazdasági és politikai okokból. Francia részről viszont Paléologue június 15-i jegyzéke minden további tárgyalás sine qua non-jának deklarálta a Hitelbankban biztosítandó francia érdekeltséget.⁶ Végül is június 16-án minisztertanács elé került az ügy, és az mellette döntött, tekintettel a politikai érdekekre, valamint arra, hogy a francia csoport vállalta, hogy „ügy Közép-Európában, mint a Balkánon, minden üzleti vállalkozásunkat a Magyar Hitelbank útján fogjuk bonyolítani”.⁷ A Hitelbank követelésére azután a kormány levelet intézett a bankhoz, melyben leszögezte, hogy a Hitelbank a kormány kérésére hazafias érdekből biztosít a franciáknak részesedést.⁸

A nagyszabású francia célkitűzésekből – részben az erős angol–francia gazdasági vetélkedés miatt, részben azért, mert a franciák nem tudták, de nem is akarták megfizetni azt a politikai árat (a trianoni békeszerződés revízióját), melyet a magyar kormány a gazdasági élet vezető pozícióinak átengedéséért kért – annyi mindenesetre realizálódott, hogy sikerült megszerezniük az ország legfontosabb bankja, a Hitelbank részvényeinek egy tekintélyes hányadát. Így a kibocsátott 300 000 új részvényből csak 100 000 db-ot vettek át a régi részvényesek, 200 000 db viszont az Union Européenne Industrielle et

⁴ Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary. Vol. I. 1938, 361. *Jean Bouvier* (Un siècle de banque française, Paris, 1973, 265.) az elveszett orosz piac kárptólására irányuló törekvést lát a francia délkelet-európai tervekben.

⁵ *Ormos Mária*: Francia–magyar tárgyalások 1920-ban. Századok, 1975. 5–6.

⁶ *Ádám Magda*: Duna-konföderáció vagy kisantant. Történelmi Szemle, 1977. 3–4.

⁷ *Karsai Elek*: Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek. Bp., 1969. 23.

⁸ *Nemes Dezső*: Az ellenforradalom története Magyarországon 1919–1921. Bp., 1962. 321.

„A Minisztertanácsnak a mai napon hozott egyhangú határozata alapján a következőket van szerencsém tisztelt címmel közölni: A magyar királyi kormány tudomással bír róla, hogy az Union Européenne Industrielle et Financière párizsi cég a francia kormány tudtával és akaratával azt óhajtja, hogy a Magyar Általános Hitelbank emelje fel alaptőkéjét, és az újonnan kibocsátott részvények tekintélyes részét engedje át az említett párizsi cégnek, illetve az abban érdekelt elsőrendű francia csoportnak avégből, hogy az ilyen módon részt vehessen a magyar közgazdaságnak jövőbeli kiépítésében. Tudomásul vette a magyar királyi kormány azt is, hogy tisztelt cím ezt a műveletet, ha pusztán saját üzleti szempontjai szerint indulna – legalább a jelen pillanatban – nem kötné le. Figyelemmel azonban arra, hogy a francia kormány, mely országunk szempontjából történelmi jelentőségű politikai és gazdasági támogatásban hajlandó Magyarországot részesíteni, e támogatásnak egyik elengedhetetlen feltételévé teszi a francia tőkének a Magyar Általános Hitelbank a fent írt módon való részvételét, a magyar királyi kormány tisztelt cím hazafias érdemeire hivatkozva, nyomatékosan annak a kívánságnak ad kifejezést, hogy tisztelt cím a fent körülírt műveletet létesítse.”

Financière tulajdonába került.⁹ Az Union Européenne Industrielle et Financière egyedülálló volt a francia bankhálózatban – amennyiben egy ipari csoport által létesített bankról volt szó – pénzügyi műveleteinek holding formájában történő bonyolítására.¹⁰ Tekintettel arra, hogy az infláció következtében a részvénytőke-emelés minden évi gyakorlattá vált, nem a tényleges összegek, hanem a részesedési arányok a döntőek, melyeket a bank levéltárában az 1923-as tőkefelemeléssel kapcsolatos kis feljegyzés a következőkben összegez. A kibocsátandó új részvények átvételére garanciaszindikátus alakult, melyben az

Union Européenne	25,
Rothschild-bankház (Wien)	8
Creditanstalt	8
Boden-Creditanstalt	3
Disconto Gesellschaft (Berlin)	3,5
Mendelssohn (Berlin)	2,5
Bleichröder	2%-kal

volt képviselve.¹¹ Úgy tűnik, ez az arány a részvénypakettek ellenőrzését is jelentette, azaz a bankban egy erős francia (25%) és egy erős bécsi (19%) csoport mellett viszonylag jelentéktelenebb német csoport volt jelen. Magyar kézben, és szétszórtan az országban, csak a részvények 48%-a volt. Mégis, a bank vezető csoportját ez a hazai mag alkotta, mely azonban az ügyeket, a tényleges és lényeges döntéseket csakis a párizsi és bécsi csoport egyetértésével és jóváhagyásával intézte, illetve hozta. Mindkét csoport nemcsak az igazgatóságban volt képviselve, de abban a végrehajtó bizottságban is, melyet az ügyvezető igazgatóság és az igazgatóság közé iktattak.¹² A párizsiakat Cheysson Pierre, a bécsieket Neurath Lajos képviselte. A német tőke részesedése lényegesen kisebb volt. A Mendelssohn-bankház úgy jutott nagyobb szerephez a bankban, hogy a Hitelbank magába olvasztotta az Első Magyar Iparbankot, melyben a német bankháznak vezető érdekeltsege volt.¹³ A későbbiekben a Mendelssohn-bankház szerepe tovább növekedett. A Hitelbank ugyanis, mely az infláció alatt, mint jeleztük, évről évre jelentős új részvénykibocsátással kívánt új tőkéhez jutni, nagy tőkeemelési tervvel foglalkozott. A bank alaptőkéje ebben az időben 550 millió koronára rúgott, és 687 500 db új részvény kibocsátásával azt 825 millió koronára akarták emelni. A Mendelssohn-cég ebből 500 000 db átvételére lett volna hajlandó, de ezért négy helyet kért a vállalat igazgatóságában és egyet a végrehajtó bizottságban.¹⁴ A tárgyalások végül is elhúzódtak, és nem vezettek eredményre, így csak kisebb emelésre került sor, melynek során a régi külföldi főreszvényesek a Lazard Brothers- (London) -cég bekapcsolásával vették át az új részvényeket. A bank vezetősége azonban nem találta elegendőnek a 690 millió koronára rúgó tőkeemelést, mert még abban az évben újabb tőkeemelésre tett kísérletet, és a 690 millió korona alaptőkét 920 millióra emelték. A tőkefelemelést – abban a formában, hogy 3/8–3/8–2/8 arányban az

⁹ OL Hitelbank Igazgatóság Z50/26. csomó, 1921. május 6-i igazgatói jelentés.

¹⁰ Ld. *Bouvier* i. m. és *Jean Bouvier*: *Initiation au vocabulaire et aux mécanismes économiques contemporaines*, Paris, 1969. 185.

¹¹ OL Hitelbank Z51/9. csomó/18.

¹² OL Hitelbank Igazgatóság Z50/26. csomó, 1921. május 6-i igazgatósági ülés.

¹³ OL Hitelbank. Titkárság, 251/56. csomó.

¹⁴ OL Hitelbank Z50/29. csomó, július 4-i igazgatósági ülés.

elővételi jog révén fel nem vásárolt új részvényt átvettek – az International Acceptance Bank, az International Finance and Investment Co. (London), valamint a Kleinwert Sons és a Mendelssohn Co. berlini csoport vette át – mint az ülés jegyzőkönyve megjegyzi –, a párizsi és a bécsi részvényesek tudomásával.¹⁵ 1926 folyamán a berlini csoport képviselője (Salamon József Tivadar) a végrehajtó bizottságban, az angol csoporté (Lord Churston) pedig az igazgatóságban jelenik meg.¹⁶

Az 1926-ra kialakult erőviszonyokban – úgy tűnik – a II. világháború kitöréséig nem történik lényeges változás. Az erős francia, a kisebb, de szintén erős osztrák érdekeltség mellett némi német érdekeltséggel is számolni kellett. Az irányító csoportban azonban végig megmaradt a Scitovszky, Ullmann, Kornfeld hármas, mely a bank üzlet- és pénzügyi politikájának formálásában erősen támaszkodott a francia és osztrák csoportra.

Miből állt a Hitelbank üzleti tevékenysége és szerepe a nemzetközi pénzügyi világban? A Hitelbank szerepét mindenekelőtt az határozta meg, hogy az állam bankja volt. 1873-ban kötötték meg az első szerződést a pénzügyminisztérium és a bank között, mely leszögezte, hogy a bank feladata a pénzügyminisztérium számára „mindennemű értékpapírok, váltók és vert pénzek bizományos eladása és vétele bel- és külföldön”. A szerződést 1886-ban és 1901-ben kisebb módosítással, majd 1915-ben újból és újból meghosszabbították, végül korszakunkban új szerződést kötöttek. Ez a szerződés – midőn ismételtlen leszögezte, hogy a Hitelbank tölti be az állam bankárja funkcióját – néhány új cikkellyel is kiegészült. A Hitelbank vállalta, hogy átveszi a pénzügyminisztérium által kibocsátott 15 millió értékű pénztárjegyet, és egyidejűleg opcióval bír az esetleges további kibocsátások átvételére. A szerződés biztosította, hogy a Hitelbank kirendeltségei legyenek az államkölcsön-kötvények beváltási helyei (1% jutalékkal), de azt is, hogy a Hitelbank és csoportja – „öt évtizeden át tanúsított tevékenysége elismeréseként” – opciót kap újabb államkölcsönök kibocsátása esetére; az államkincstár vállalta, hogy egyenlő feltételek esetén a Hitelbank számára biztosítja az elsőbbséget.¹⁷

A Hitelbank nagy súlyt fektetett arra, hogy állambankári funkcióját megőrizze; hadd utaljunk ezzel kapcsolatban csupán két levélre, illetve dokumentumra.

A bank igazgatósága 1926. december 14-i keltezéssel szigorúan bizalmas levelet intézett a Mendelssohn-bankházhoz. Ebben jelzik, hogy a magyar pénzügyminisztérium hamarosan háromhónapos kamatozó kincstárjegyeket bocsát ki a Hitelbank útján. Felajánlják leszámítolásra megfelelő provízió mellett (1/2%)

1. amennyiben 1927. november 1-ig ismételtlen prolongálják és
2. garantálják a New York-i, londoni és amszterdami tőzsdén a váltókurzust.

Ha újabb kincstárjegyek kerülnének kibocsátásra, akkor annak felét, magasabb kamatozás esetén 1/3-át biztosítják a Mendelssohn-bankháznak. Mendelssohn válasza leszögezi, hogy ezek nem túl jó feltételek, de tudja „dass sie vielmehr darauf sehen muss sich der ungarischen Regierung wirklich zu erwiesen um die Monopolstellung, die sie in Bezug auf die Diskontierung von Kassenscheinen vor dem Kriege halte, wieder zu

¹⁵ OL Hitelbank Z50/29. csomó, 1925. december 30-i igazgatósági ülés.

¹⁶ Uo. 30. csomó, 1926. május 29-i és november 20-i igazgatósági ülés.

¹⁷ A kincstárral kötött szerződések szövege: OL Hitelbank Titkárság Z51/56. cs., különösen az 1928. január 1. dátumú szerződés.

erlangen".¹⁸ Mikor már sikerült a meghosszabbítást elérni, Scitovszky Tibor vezérigazgató egyik jelentése leszögezi, hogy Bud pénzügyminiszterrel egyidőben járt Londonban, így alkalom nyílt „állambankári megbízatásunk dokumentálására”. Bud pénzügyminiszter ugyanis a Bank of England mellett csupán a Rothschild-ház főnökét kereste fel, jelét kívánta adni annak, hogy a Rothschild-házat tekinti a magyar állami emissziók szempontjából elsősorban tekintetbe jövő összeköttetésnek.¹⁹

A szerződés megerősítésének fontos következménye volt a Hitelbank számára, amely éles harcban állt a másik nagy magyar bankkal – a Kereskedelmi Bankkal – az állami üzletekért.

Már 1926-ban sikerült a Hitelbanknak megszerezni egy 2,25 millió fontos kölcsön lebonyolítását N. M. Rothschild and Sons, Baring Brothers and Co. Ltd. és J. Henry Schröder bankházakkal együtt. A 7,5%-os kamatozású kötvényeket az angol pénzcsoport 88,5% árfolyamon vette át.²⁰ Az inkább amerikai csoportokkal (Speyer-bankház) dolgozó Kereskedelmi Bank tiltakozott, és a diplomáciai lépések sem maradtak el. A fővárosi új centrálé a küzdelmet még inkább kiélezte. Egy amerikai–belga csoport – mint a sajtó is közölte – ajánlatot is tett az új erőmű felépítésére. Ekkor azonban a budapesti angol követ levélben fordult a magyar külügyminiszterhez, s kérte, hogy a kormány ne döntsön ez ügyben, míg az angol Talbot nem látogat Magyarországra, s nem teszi meg ajánlatát.²¹ A Talbot-konzern a legteljesebb mértékben élvezte az angol kormánykörök támogatását, sőt a sajtó közlése szerint Chamberlain Bethlen miniszterelnöknél járt közben érdekében.²² A kormány valóban közbe is lépett, s mint Walkó kereskedelemügyi miniszter az angol követ levelére válaszolva közölte: „Budapest Székesfőváros főpolgármesterét alkalmas formában felhívtam hivatalos befolyásának olyan értelemben való érvényesítésére, hogy a törvényhatósági illetékes tényezők a Székesfőváros villamos műveinek továbbfejlesztésére vonatkozó amerikai ajánlatot illetően elfogalandó állásfoglalásukat a kilátásba helyezett angol ajánlat beérkezéséig tartásuk függőben.”²³ 1926 folyamán megindultak a tárgyalások. A tárgyalások ezen szakaszában azonban a Hitelbank–Magyar Általános Kőszénbánya-érdekcsoport közbelépett, s a Salgótarjáni Kőszénbányához tartozó Várpalota helyett Tatabányát ajánlotta a tervezett erőmű telephelyéül. Céljuk elérése érdekében nyomást gyakoroltak a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-ra, a szénkartell felbontásával fenyegetve, másrészt Bethlen miniszterelnöknél használták fel kapcsolataikat. Hogy az utóbbi valóban eredménnyel járt, azt jól mutatja, hogy a MÁK egyik végrehajtóbizottsági ülésén a centrálé létesítéséről tárgyalók leszögezték: a kormány „... ebben az ügyben erősen angazsálta magát, és amelynek elnöke vállalatunk érdekében közbelépett...”²⁴ Valóban, 1926 decemberében Hermann Miksa, az időközben hivatalba lépett új kereskedelemügyi miniszter kijelentette: „belátja, hogy az elektrifikálás

¹⁸ OL Hitelbank Titkárság 251/14. csomó.

¹⁹ OL Hitelbank Z50, 1927. november 19-i igazgatósági ülés.

²⁰ OL Külügyminisztérium Gazdaságpolitikai Osztály (a továbbiakban Küm. Gazd. pol. oszt.), 1926/253. és Hitelbank Titkárság Z51/14. csomó.

²¹ OL Küm. Gazd. pol. oszt. Res. Iratok 117/adm. 1926. A követ 1925. december 9-i levele.

²² Pesti Tőzsde, 1926. május 13.

²³ OL Küm. Gazd. pol. oszt. Res. Iratok 117/adm. 1926.

²⁴ OL MÁK 61. cs., 1927. június 28-i végrehajtóbizottsági ülés.

kérdésének megoldásába Tatabánya is okvetlenül bevonandó”. A kormány az elvi nyilatkozatokon túl fel is szólította a Hitelbankot, hogy nyújtsa be ajánlatát.²⁵

A Hitelbank-csoport tehát ezúttal megnyerte a csatát. A kereskedelemügyi miniszter 1927 novemberében véglegesen értesítette Budapest tanácsát, hogy az új centrálé telephelyéül a Tatabánya melletti Bánhidát jelölte ki.²⁶ Ugyanebben a hónapban a Hitelbank vezetői, Scitovszky Tibor vezérigazgató és Ullmann György, Bud János pénzügyminiszterrel Londonba utaztak, ahol részletes tárgyalásokon véglegesítették a kölcsön felvételét és lebonyolítását.²⁷ 1928. május 9-én Londonban már kibocsátották a Talbot-kölcsönt. Az angol kincstár szavatossága mellett 3,3 millió font (kerekén 92 millió pengő) névértékű kölcsönt két sorozatban – 1, illetve 2,3 milliós összegben – jegyezték 97, illetve 93%-os kibocsátási árfolyamon 4,5 illetve 6,5%-os kamattal. Mint látható, a nemzetközi és magyar pénzpiacon beálló változások következtében a hitel pénzügyi feltételei kedvezőbbek voltak, mint az előző években felvett külföldi kölcsönöké. Ugyanakkor azonban az angol pénzcsoport kikötötte, hogy a kölcsönösszeg 40%-át angliai megrendelésekre kell fordítani.²⁸ A kölcsön egy részét ugyanis a „Trade Facilities Act” alapján folyósították, s e törvény éppen az angol ipar foglalkoztatásának előmozdítása érdekében foganatosított különböző intézkedéseket.²⁹ A Hitelbank a közvetítés fejében 0,25%-os részesedést kapott, s a kivitelezésbe a MÁK mellett a Hitelbank csoportjához tartozó Ganz-gyár is bekapcsolódhatott.³⁰

Ezt követte hamarosan a Rothschild-bankház bevonása az ún. svéd gyufakölcsön lebonyolításába. A korszak európai monopóliuma, a Kreuger-konzern a magyar gyufamonopólium megszerzésére törekedett. A magyar állam hosszas tárgyalások után úgy döntött, hogy megfelelő kölcsönt vesz fel a gyufamonopólium bevezetéséért, melyből a 20-as évek elején végrehajtott – egyébként csekély jelentőségű, a földterület 4%-át érintő – földreform pénzügyi rendezését biztosítja. (Pontosabban a földbirtokosokat kártalanítja.) A 36 millió dollár értékű hitel a Svenska Tandstickes Aktobolaget részéről három egyenlő részletben vált esedékessé. A Rothschild-bankház, melyet a Hitelbank már a kölcsön megkötése előtt tájékoztatott az összes feltételről, a Hitelbank közvetítésével elvállalta a kölcsönkötvények előzetes leszámítását, illetve megelőlegezését. Az ügy körüli bonyodalmak és titkos kapcsolatok a sajtó komoly támadását is kiváltották.³¹ A Hitelbank ebben az időben már annál is inkább igen szoros kapcsolatokat tartott fenn a londoni Rothschild-bankházzal, mivel mint a budapesti Hermes váltóüzlet (Exchange Office) és a párizsi Union Européenne bankház meghatalmazottja, 1928. március 13-án megállapodást kötött a Thurn and Sons Ltd.-del 175 000 db Hitelbank részvény átengedésére (a részvények 21%-a). Thurn viszont kötelezte magát a részvényeknek a Rothschild-bankháznál történő deponálására. (Az 50 pengő értékű részvényeket 2 £ 17 shilling 4 penny árfolyamértékben vették át.)³² A Rothschildokkal való szoros kapcsolatot

²⁵ Uo. 61. cs., 1926. december 17-i végrehajtóbizottsági ülés.

²⁶ OL Salgótarjáni Kőszénbánya 193. cs., Talbot-ügy.

²⁷ OL Hitelbank 21. cs., Igazgatósági ülés jkv. 1927. november 19.

²⁸ Magyar Kereskedők Lapja, 1927. február 19.

²⁹ OL Minisztertanácsi ülés jkv. 1927. február 18.

³⁰ OL Hitelbank 22. cs., Igazgatósági ülés jkv. 1928. május 14.

³¹ OL Hitelbank Titkárság Z51/14. csomó.

³² OL Hitelbank Titkárság Z51/57. csomó.

mutatta az is, hogy azon közel száz bank közül, amelynél a Hitelbank hitelkerettel bírt, összehasonlításában a három Rothschild-ház volt a legjelentősebb, hiszen a párizsi és bécsi Rothschild-háznál 3–3 millió \$-os, a londoni Rothschild-cégnél 700 000 £-os hitelkerettel bírt.³³ A bank rendkívül széles nemzetközi kapcsolatai következtében, mint az ország legfontosabb hitelintézete tevékenykedett. Mivel a legszorosabb kapcsolatban állt Európa vezető nagybankjaival, illetőleg azok egy csoportjával, hallatlan kiterjedten részesedett számos részvénytársaság alapításában, illetve részvénytőke-emelésében. Nem lenne értelme felsorolni azokat a nemzetközi vállalatokat és ügyleteket, amelyekben a Hitelbank többnyire 1/2–1%-ot, tehát egészében jelentéktelen mértékű részesedéssel bírt. Többnyire a vele szoros kapcsolatban álló angol, francia vagy német bankok részesítették a magyar hitelintézetet bizonyos haszonnal járó részvénykibocsátásban.

Az 1929. április 25-i ügyvezető igazgatóság jegyzőkönyve szerint csak ezen egy alkalommal bejelentették, hogy részesedést vállaltak a The Monks Investment Trust Ltd. (London), Schweizerische Bankverein, Vorarlberger Illiverk, Banque de l'Union Parisienne, Zivnostenska Bank (Prag), Böhmisches Escompte Banknál.³⁴ De részt vettek a Creditanstalt Wiener Bank, a Deutsche Bank, Dresden Bank és számos más hitelintézet részvénytőke-emelésében is.

A Hitelbank nemcsak a nagy államkölcsönök révén volt képes rendkívül széles nemzetközi pénzügyi kapcsolatait gyümölcsöztetni. A 20-as évek elején, midőn az angol és francia tőke között komoly küzdelem bontakozott ki a magyarországi közlekedési hálózat ellenőrzéséért, az angol tőke a Hitelbank közreműködésével vonta ellenőrzése alá a dunai folyamhajózást. 1920 márciusában alakult meg Londonban a River Syndicate, melynek 10 000 £ nagyságú alaptőkéjéből a Turrness, Withy and Co. jegyezte a többséget. A bank 1920. április 19-én kötött megállapodást a River Syndicate-tal; mely szerint a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. 144 000 részvényt (á 2 £) átenged az angol cégnek. A megállapodás kimondta, hogy a hajózási társaság legalább 20 évig még állami szubvencióban részesül. Az angol cég öt éven át két taggal képviselteti magát az igazgatóságban, majd utána az igazgatósági tagok egynegyed részét az angol cég delegálja. Egyidejűleg leszögezték azt is, hogy a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. megmarad magyar vállalatnak.³⁵

A Hitelbank tevékenysége kiterjedt az újonnan kiépülő textiliparra is, külföldi tőke közreműködésével. Így 1921-ben egy nagy textilgyárat alapítanak, a Hazai Fésűsfonót az Elberfelder Textilwerkével, 1923-ban a Disconto Gesellschafttal, a Kunstseidefabrik Schweitzingen GmbH-gal a Magyaróvári Műselyemgyár Rt.-t.³⁶ A dunántúli – európai méretekben is jelentős – bauxit készlet feltárására nemzetközi holdingtársaság alakult Svájcban, melyben egyfelől a német Vereinigte Aluminiumwerke, az Ottavi Minen und Eisenbahn Gesellschaft és a zürichi Blankart-bankház, másfelől egy magyar csoport, élén a Hitelbankkal vett részt. Magyarországon az első világháború után lendült fel a villamosság

³³ OL Hitelbank Igazgatóság Z50/28. csomó.

³⁴ OL Hitelbank Igazgatóság Z50/34. csomó. Az Union Européenne korábbi két tőkeemeléséből is részesedtek, első alkalommal 11 000, másik alkalommal 6000 frank nyereséggel.

³⁵ Uo. Hitelbank Titkárság Z51/5. és 11. csomó. A 20-as évek végén a 8,82 millió P alaptőkéjű vállalat 588 000 részvényéből 250 000 volt angol kézben, 146 000 volt a magyar kincstár, 125 000 db a Hitelbank vezette szindikátus tulajdona, a többi részvény szabad volt.

³⁶ Berend T. Iván–Ránki György: Magyarország gazdasága 1919–29. Bp., 1966, 103.

elterjedése. A hosszútávú távvezetékek alkalmazása, a megfelelő feszültségű áram szállításának technikai megoldása új lehetőségeket teremtett a villamosáram elterjesztésére. A Hitelbank a vele legszorosabb kapcsolatot tartó legnagyobb magyar bányakonzern, a Magyar Általános Kőszénbánya révén közvetlenül is érdekelt volt egyes vidékek villamosításában, ahova a bányavállalat – rossz minőségű szénfelhasználó centráléjából – szállította az áramot. A fővárosnak és környékének további villamosítására létrehozták a villamoströszöt. A 35 millió (1,5 millió £) részvény egyharmadát a belga Société Financière de Transports et d'Entreprises Industrielle, egyharmadát a berlini Gesellschaft für Elektrische Unternehmung, egyharmadát a Hitelbank vette át.³⁷

A Hitelbank tehát a magyar pénzüzetek közül a legszélesebb nemzetközi összeköttetéssel rendelkezett, s a Rothschild-csoport – annak berlini, bécsi cégei, valamint a vele együttműködő német bankok – révén, valamint a francia Schneider-csoport bizonyos üzleti támogatásával –, bár a 20-as évek második felétől a francia pénzüzet politikai okokból távol tartotta magát a magyar kölcsönöktől³⁸ – a 20-as években a külföldi hitelek elsősorú közvetítője volt a magyar gazdasági élet számára. Az állami üzletek monopóliuma, a külföldi hitelekkel való kedvező ellátottság annál is inkább tovább erősítette a Hitelbank helyzetét, mivel az infláció az ország betét- és forgótőke-állományát megsemmisítette, így a belső tőkefelhalmozás és készletek jóval elmaradtak a háború előtti szinthez képest. A tőkehiány azért is égetővé vált, mert a mezőgazdaság, de még inkább az ipar tőkeszükséglete relatíve és abszolút is megnövekedett. A Hitelbank ipari érdekltségében éppen az a gépipar foglalt el centrális helyet, mely általában magasabb beruházást igényelt. De az általános ipari technológiai igényeken túlmenően a gyökeresen új magyar piaci viszonyok is teljes átszervezést és rekonstrukciót kívántak volna.

1913-ig a Hitelbank üzleti politikáját egy tudatos expanziós centralizálási folyamat jellemezte, mely a hitelintézetek területén széles körű affiliációs hálózat kiépítését vonta maga után, az ipar területén viszont nemcsak meglévő vállalatok hitelekkel való ellátását, majd folyamatos (részvénytársassággá való átalakítása, illetve tőkefelemelés útján) ellenőrzését, de bizonyos alapítási tevékenységet is. A 20-as években is van bizonyos affiliációs tevékenység. 1923-ban a berlini Bloch és Co. cégtől megvásárolja a viszonylag jelentős Első Magyar Iparbank részvényeit,³⁹ a 20-as évek második felében is egy sor kisebb helyi bankot és takarékpénztárat vont érdekkörébe, de ezeket már sorban beszüntette, és üzletkörüket az illető városban létesített Hitelbank-fiókoknak adta át. Ez történt 1926 tavaszán Szekszárdon a Tolna megyei Takaréék és Hitelbank Rt., majd a nyári hónapokban az egri Agrár Takarékpénztár Rt., ősszel pedig a Miskolci Hitelintézet esetében. 1927-ben a Soproni Hitelbank Rt., majd a székesfehérvári Általános Hitelbank és Takarékpénztár került a Hitelbank érdekkörébe.

Ilyen körülmények között érthető, hogy az affiliációs hálózat 1929-ben számszerűen nem gyarapodott. Figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a trianoni békeszerződés által a szomszéd államokhoz került területeken levő affiliációs intézetek itt már

³⁷OL Hitelbank Igazgatóság Z50/23, 30, 34. csomó.

³⁸A francia kormány a népszövetségi kölcsönben sem vállalt részesedést politikai okokból. *Bouvier* viszont hangsúlyozza, hogy a 20-as években lényegesen kevesebb volt a francia tőke-kivitel, mint 1913 előtt. (Un siècle 265.)

³⁹OL Hitelbank Titkárság 251/56. csomó.

nem szerepelnek, jóllehet, a cseh, román, jugoszláv bankok közreműködésével ugyanezek a bankok jórészt változatlanul a Hitelbank érdekkörében maradtak.

1929-ben 18 bank és takarékpénztár volt a Hitelbank érdekkörében, mintegy 9 450 000 pengő alaptőkével. A Hitelbank alaptőkéje 41 400 000 pengőre rúgott, így a Hitelbank-csoport a magyar pénzügyi hálózat részvénytőke-állományának (339 480 000 P) mintegy 15%-át ellenőrizhette.

1929-ben 75 iparvállalat tartozott a Hitelbank és csoportja érdekkörébe. Ezen vállalatok alaptőkéje 254,5 millió P-re rúgott, ami a magyar ipari részvénytársaságok tőkéjének (900 millió P) 28%-át tette ki.⁴⁰ A hagyományos érdekeltségek mellett, mint a szénbányászat (ahol a bankkal szorosan együttműködő és részben francia érdekeltségű bányatröszt, a Magyar Általános Kőszénbánya bírt domináns szereppel), a gépipar, a cukoripar, újabban a villamossági iparban és a textiliparban mutatkozott figyelemre méltó terjeszkedés. Tekintettel arra, hogy a 20-as években a magyar ipar súlyos nehézségekkel küzdött és csak néhány iparágban mutatott érdemleges növekedést, érthető, hogy azok az új alapítások, melyekben a Hitelbank részt vett, jórészt erre a két iparágra estek. A tőke- és technikaigényes villamossági iparban külföldi tőkével (Villamoströszt) és a Magyar Általános Kőszénbányával együtt dolgozott és építette ki a helyi villamoserőművek hálózatát. A kevésbé tőkeigényes textiliparban, ahol igen erős konjunktúra mutatkozott, az osztrák és cseh textilipar versenyének korlátozásával az importhelyettesítő iparosítás révén a termelés 1924-ig megháromszorozódott. Itt a Hitelbank néhány fontos új alapításnak volt részese vagy kezdeményezője, többnyire a részvényeknek a külföldi tulajdonosoktól való megvétele (pl. a Vulkan Gépgyár részvényeit a Creditanstalttal együtt veszik meg az Amstelbanktól),⁴¹ s még inkább tőkeemelés (pl. a Magyar Pamutipar, a Magnezitipar, Borsodi Szénbányák és a sort még hosszan folytathatnám)⁴² útján. Különböző kisebb vállalatok fúziója, racionalizált átszervezése volt – a Kőbányai Polgári Sörfőző egyesítése a Szent István Tápszerművekkel vagy a Linum Fonóipar egybeolvasztása a Taussig-cég győri telepeivel⁴³ – a befejeződése annak az útnak, mely egy-egy vállalatot végül is a Hitelbank csoportjába sodort. Sajátos módja volt egy iparvállalat megszerzésének a selypi cukorgyár esete. A gyár, egyike a legnagyobbaknak, egy régi 19. századi, igen gazdag kereskedőcég birtokában volt. A család hatalmas vagyonával hosszú ideig megengedhette, hogy ne legyen szoros kapcsolatban egyetlen nagybankkal sem. Az infláció idején maguk is bankári tevékenységbe kezdtek, melyből kifolyólag hatalmas veszteségeket szenvedtek. Eleinte ezt egy nagy, mintegy 20 000 £-os kölcsönrel még áthidalták, de 1926-ban – jóllehet, aktíváik értéke 50%-kal meghaladta a passzívák értékét – a cég immobilá vált. A Hitelbank vállalkozott a szanalásra, lekötve a cég 12 000 holdas birtokát, valamint pesti ingatlanait és végül a selypi gyár – mely a Hitelbank erős cukoripari érdekeltségének konkurrens volt – átengedése fejében.⁴⁴

Az út kezdetén tehát a hitelek álltak: áruvásárlási hitel, visszleszámitolási hitel, conto corrente vagy folyószámlahitel, melyek tartós kapcsolat esetén újból és újból

⁴⁰ Számítások: *Berend T. Iván–Ránki György: Magyarország gazdasága 1919–29*, 214. és 223.

⁴¹ OL Hitelbank Igazgatóság Z50/27. csomó, 1923. szeptember 6-i ülés.

⁴² OL Hitelbank Igazgatóság Z50/77. csomó, 1922. április 5-i ülés; Ua. Z50/26. csomó, 1921. június 11-i ülés és ua. Z50/26., 1922. július 13-i ülés.

⁴³ 1926. november 22-i ülés.

⁴⁴ OL Hitelbank Igazgatóság Z50/30. csomó, 1926. május 29-i ülés.

prolongáltattak. Nem kétséges, egy-egy vállalat tőke- és hitel-ellátottsága szempontjából lényeges különbséget jelentett a bankhoz való kapcsolat. Ez utóbbit illetően aligha lehet a Hitelbank csoportjához tartozó iparvállalatokat azonos kategóriába sorolni. Nem csupán a vállalatok nagysága miatt mutatkoznak figyelemre méltó különbségek, hanem annak következtében is, hogy milyen körülmények között, milyen megállapodás alapján került a vállalat a Hitelbank csoportjába. A Magyar Általános Kőszénbánya a maga közel fél-százmillió alaptőkéjével szoros üzleti kapcsolatban állt a bankkal. A kőszénbánya villamossági, építőanyagipari konzern számos üzletét közösen bonyolította le a bankkal, pénzügyeit a bank kezelte, folyószámlája a banknál volt, de ügyeinek közvetlen intézésére a banknál aligha volt döntő befolyása. A vállalat – amelyben francia tőke is érdekelve volt – vezérigazgatója, Vida Jenő, a bank igazgatóságában is helyet kapott. Itt tehát inkább egy mellérendelt üzleti csoportról, semmint az ipari tőkének a banktőke alá való rendeléséről van szó.

Más eset a Magyar Pamutiparé, mely a kor egyik legjelentősebb textilgyára volt Magyarországon. A gyár 1907-ben került bizonyos értelemben a Hitelbank érdekkörébe, abban a formában, hogy a vállalat részvényeinek fele a Hitelbank és csoportja tulajdonába került, a vállalatot létrehozó és irányító Szurday család kezében pedig a részvények 1/3-a maradt. Egészében azonban a vállalat változatlanul a régi vezetés irányítása alatt állt, a Hitelbank többmillió kölcsönrel támogatta a vállalatot, és természetesen profitjából részesült. A 20-as években, mikor Magyarországon egy rendkívül nagyarányú textilipari konjunktúra bontakozott ki, a magyar piacon domináló osztrák és cseh textilipar kizárása következtében természetesen a gyár nagyfokú kibővítésére, rekonstrukciójára került sor. A rekonstrukciót a Hitelbank finanszírozta (mintegy 7 millió pengő, azaz 1,5 millió \$ értékben). A rekonstrukció túlságosan költséges volt, a vállalat gazdasági nehézségekbe került, és ez a Hitelbankot arra készítette, hogy a vezetésbe a korábbinál nagyobb mértékben próbáljon beleszólni. A 20-as évek végén tehát a vezetés körül már vita bontakozott ki, de még változatlanul Szurdayé a vállalat irányítása. A 30-as évek közepén, mikor a vállalat vezetése körül a bank és Szurdayék között egyre élesebb ellentétek merültek fel, kezdi a Hitelbank ténylegesen átvenni a vállalat közvetlen irányítását. 1935-ben ez odáig megy, hogy a bank egykori tulajdonosával és fő részvényesével már a bankalkalmazott szerződést köt, melynek értelmében Szurday marad továbbra is a vezérigazgató, de alárendelve a Hitelbanknak, mely bármikor vezérigazgató-helyettést állíthat mellé, valamint kikötik, hogy a gyár volt tulajdonosának a vállalat irányításán túlmenően tartózkodnia kell mindennemű üzleti tevékenységtől. Majd 1937-ben a vállalat volt tulajdonosa lemond, és ettől kezdve a gyárat közvetlenül is a Hitelbank és emberei irányítják.^{4 5}

Kisebb vállalatok esetén a Hitelbank befolyása természetesen még erősebb volt. Hadd utaljak egy másik példára, a Debreceni Kefegyáréra. A gyár középüzem volt, meglehetősen nagy exporttevékenységgel. 1923-ban került a bank tulajdonába a részvények 40%-a. A bank kikötötte, hogy a 10 igazgatósági tag közül hatot ő jelölhet, a régi részvényesekkel szemben elővételi joga van, s a Hitelbank a vállalat kizárólagos hitelezője. A bank a 20-as évek végén ipari osztályt létesített, melynek vezetője a Hitelbank ügyvezető igazgatója lett, aki 1930-tól közvetlenül is kezébe veszi a vállalat operatív

^{4 5} Ld. *Hanák Péter–Hanák Katalin: A Magyar Pamutipar története, Bp., 1964.*

beruházási és üzletpolitikai döntéseit. Ettől az időtől fogva a legszorosabb ellenőrzést valósítják meg a vállalat tevékenysége fölött, és gyakorlatilag már a Hitelbank dönt a vállalat felépítése, értékesítése és minden más tevékenység fölött. A gyártulajdonos csupán a Hitelbank által meghatározott feladatok végrehajtója.

Ugyanezeket a példákat felsorolhatnánk más kisebb vállalatoknál is, például a hasonlóan középüzemű Debreceni Faipari Vállalatnál is.⁴⁶

A Hitelbank tevékenységében egyetlen új, lényeges üzletág bontakozott ki a 20-as években. A háború előtt a Hitelbank nem foglalkozott mezőgazdasági hitellel – szoros kapcsolatban állt viszont a Magyar Földhitelintézettel, mely elsősorban ezzel foglalkozott. 1925-től azonban megkapják a pénzügyminiszteri engedélyt, hogy mezőgazdasági hitelt nyújtsanak betáblázás ellenében, ellenértékként dollárban vagy fontban záloglevelet bocsátának ki a nyugati pénzpiacokon. Megtörtént tehát az alapszabálymódosítás, és szabályozták a kibocsátás feltételeit is. Így amerikai dollárban 8,5% kibocsátási árfolyammal, 35 év alatti törlesztést feltételezve, ez 8,8% kamatot jelentett. A megterhelés a birtok becsértékének 20%-áig terjedhetett, becsértéknek a tiszta jövedelem (holdanként 25 \$) ötvenszeresét tekintették.⁴⁷

Megalakult a Magyar Pénzintézetek Jelzálogkibocsátó Szövetkezete, mely a bostoni European Mortgage and Investment céggel dolgozott,⁴⁸ és hamarosan megkezdődött a jelzálogkölcsönök nyújtása, a záloglevelek külföldi piacokon történő értékesítése. Az első nyolc kölcsönfelvevő között Habsburg József főherceg, gróf Batthyány Gyula, gróf Degenfeld-Schönburg Miklós és egy hitbizomány nevei szerepeltek.⁴⁹

1926-ban 1,6 millió \$ földre, 1927-ben 1,9 millió \$ földre és 450 000 \$ házbirtokra adott kölcsön szerepelt, 1928-ban 2,5 millió \$ került újból kibocsátásra. 1929 tavaszán, mikor a földre adott jelzálogkölcsön 7 millió \$, a házra 900 000 \$-t tett ki, már komoly nehézségekről beszélnek. Megállapítják, hogy a záloglevelek fele saját tárcában maradt.⁵⁰ 1929. december 31-én a kilenc nagybank és a két földhitelintézet 421 millió P (84 millió \$) jelzálogkölcsön adott, melyből a Hitelbank 42,7 millió P-vel részesedett.⁵¹ A hitelek nagy része természetesen a földbirtokos arisztokráciának jutott.

A jelzáloghitelek megoszlása 1927. december 31.⁵²

Érték	Hitelek száma	Összhitel %-ban	Érték	Hitelek száma	Összhitel %-ban
1 000–	163	2,7	10 000– 20 000	23	8,7
1 000– 3 000	143	6,8	20 000– 50 000	13	11,1
3 000– 5 000	28	2,9	50 000–100 000	6	10,7
5 000– 10 000	27	5,6	100 000 \$ felett	3	51,5

⁴⁶ Debrecen iparának története, Debrecen, 1976. Szerk.: Ránki György. A Debreceni Levéltárban található gyári források alapján a vállalatok és a Hitelbank viszonyát Timár Lajos tanulmánya dolgozza fel.

⁴⁷ OL Hitelbank Titkárság Z51/15. csomó.

⁴⁸ OL Hitelbank Igazgatóság Z50/29. csomó, 1925. május 14-i igazgatósági ülés.

⁴⁹ OL Hitelbank Igazgatóság Z50/30. csomó, 1926. április 10-i igazgatósági ülés.

⁵⁰ OL Hitelbank Igazgatóság Z50/34. csomó, 1929. április 25-i igazgatósági ülés.

⁵¹ OL Hitelbank Titkárság Z51/15. csomó.

⁵² OL Hitelbank Titkárság Z51/15. csomó.

Az 1928-ban nyújtott 2,5 millió \$ jelzálogkölcsonból 1,25 milliót kapott Lajos Károly főherceg, 350 000 \$-t Zichy János gróf, 150 000 \$-t Zichy Rafael gróf, 140 000 \$-t Habsburg Frigyes főherceg, 55 000 \$-t Habsburg Albert főherceg és 50 000 \$-t Majláth János gróf. A maradék 20% még négy nagybérelő hitelét tartalmazta, és mintegy 30 000 \$ jutott csak az összes egyéb hitelfelvevőnek.⁵³

„Szűkebb értelemben a bankok és a banktőke csupán kiegészítő eszközei a gazdasági növekedésnek” – írja Levy Leboyer.⁵⁴ Ebben az értelemben a Hitelbank helyzete elválaszthatatlan a huszas évek magyar gazdasági növekedésétől, mely – nem kétséges – lényegesen gyengébb volt a háború előttinél. De Jean Bouvier pontosabb megfogalmazását alkalmazva: „bank és hitel a gazdasági növekedés funkcionális elemei. Am szerepük mindig kettős marad. Egyfelől alapvetően függnek a gazdasági fejlődés szintjétől, másfelől maguk is részesei a gazdasági fejlődés szintjének és bizonyos önállósággal bírnak a fejlődést illetően. Úgy is mondhatnánk, hogy bizonyos szabadságuk van, lehetőségük van, hogy a motor vagy a fék szerepét játsszák a gazdasági fejlődés folyamatában.”⁵⁵

Mit jelentett ez a relatív autonómia, volt-e egyáltalán? Fék vagy motor volt-e a korszak fejlődésében a Hitelbank? Nem kétséges, hogy a háború előtti magyarországi gazdasági fejlődésben a bankok inkább a motor szerepét játszották. Ebben az értelemben a magyar gazdasági fejlődés sokkal inkább hasonlított a gerschenkroni modell kontinentális változataihoz, semmint a kelet-európaihoz, ahová – nézetünk szerint tévesen – Gerschenkron Magyarországot sorolja. A két háború között motorról már aligha volt szó, jöllehet, centrális helyüket nemcsak megőrizték, de meg is erősítették.

A Hitelbank változatlanul vegyes típusú bank volt (*banque d'affaires*), mely azonban a letéti bank szerepét is betöltötte, és affiliációs hálózatát vidéki kis bankok és takarékpénztárak is erősítették. Így a Hitelbank egyidejűleg volt képes a felhalmozott kistőkék egy részének mozgósítására és nemzetközi kapcsolata révén a nagy üzletek lebonyolítására.

*Adatok a Hitelbank mérlegéből*⁵⁶

Év	Alaptőke	Tartalék- tőke	Értékpapírok és részesedések	Váltó	Adósok	Betétek, hitelezők	Nyeresség
	millió pengőben						
1913	92,8	6,7	48,1	199,3	349,4	436,4	14,4
1925	41,4	20,4	41,7	56,3	82,0	125,8	3,3
1926	41,4	20,5	40,6	81,6	127,6	194,3	5,3
1927	41,4	21,1	42,2	102,9	184,8	296,7	6,9
1928	41,4	21,1	53,0	110,2	197,7	343,5	7,5
1929	41,4	22,4	54,4	106,5	199,1	346,0	7,5

⁵³ OL Hitelbank Titkárság Z51/15. csomó.

⁵⁴ *Maurice Levy Leboyer: Le rôle historique de la monnaie de banque. Annales, 1968. 1. 8.*

⁵⁵ *Bouvier i. m., 33.*

⁵⁶ Nagy Magyar Compass I. Szerkesztette: Della Vedella Mihály, Bp., 1930–31.

Az ország megfogyatkozott tőkeállománya következtében külföldi tőkebefektetésre már inkább csak kis formai üzleti részesedés erejéig volt lehetősége. Régebbi balkáni érdekeltségei egy részét – többnyire francia vagy német tőke társaságában – megőrizte. A trianoni békeszerződés által a szomszéd országok területére került intézményeit vagy nyugati tőke bevonásával, vagy még inkább a helyi tőke részesítésével mentette át. Eszközeit most már a korábnál teljesebben fordította a magyar gazdaság felé. De az eszközök megfogyatkoztak.

Tekintettel arra, hogy a nemzeti jövedelem névleges értéke 4,3 milliárd P és 5,4 milliárd P körül mozgott, megállapíthatjuk, hogy a bankok – és különösen a Hitelbank – változatlanul kimagasló szerepet játszott az ország gazdasági életében. Talán úgy is fogalmazhatnánk, szerepe nagyobb volt, mint ereje, hiszen abban a pillanatban, mikor a nemzetközi pénz- és hitelpiac megrendült, mikor a bécsi Creditanstalt 1931-ben összeomlott, a Hitelbank is a csőd szélére került.